

PERIPETIE BRATISLAVSKÝCH KNÍHKUPCOV A ANTIKVÁROV V OBDOBÍ NAPOLEONSKÝCH VOJEN

Ivona KOLLÁROVÁ

Abstract

The study is based on the exploration of archive sources, censorship reports, bookseller advertising in contemporary newspapers and bookseller catalogues. This research allows to create a view of book market and business practices, in economic and political sense, in this specific era. The background is the legislation change and the radical revision of catalogues of prohibited books (1803). The author provides insights into the operation of nine bookselling entities in the city of Bratislava to point up shift in this field, the transformation of assortment, the censorship press and sale strategies. The research also allows to uncover unknown or overlooked sellers.

Keywords: Bratislava, 19th century, book market, booksellers, censorship

Abstrakt

Tento príspevok vznikol ako výsledok štúdia archívnych prameňov (cenzorských záznamov a i.), inzercie v dobových novinách a kníhkupeckých katalógov. Výskum umožnil konštituovať obraz o pôsobení kníhkupcov a fungovaní knižného trhu v ekonomicky a politicky špecifickom období. Pozadím tohto obrazu je premena legislatívy a radikálna revízia katalógov zakázaných kníh (1803). Autorka prináša sondy do pôsobenia deviatich kníhkupeckých subjektov na území Bratislavy, aby poukázala na premeny knižného trhu, premeny sortimentu, cenzorský tlak a obchodné stratégie. Výskum tiež umožnil odkryť dosiaľ neznámych, či prehliadnutých obchodníkov.

Kľúčové slová: Bratislava, 19. storočie, knižný trh, kníhkupci, cenzúra

Atmosféra a legislatíva

Legislatíva zameraná na knižný trh Habsburskej monarchie v skúmanom období odzrkadľuje prechod od osvietenského a „vychovávateľského“ štátu k štátu silne prohibítnemu, keď počty zakázaných kníh atakovali nové rekordy.¹ Knižný trh však v druhej polovici 18. storočia vyrástol na významné hospodárske odvetvie zamestnávajúce stovky a tisíce ľudí: od kníhtlačiarov a ich zamestnancov (typografov, sadzačov, pomocníkov) cez kníhviazačov až po kníhkupcov, špeditérov a v neposlednom rade aj autorov a spisovateľov, ktorí začali publikovanie vnímať a uplatňovať ako spôsob obživy. Prísna regulácia a obmedzenia vyvolali kompenzačné stratégie kníhtlačiarov a kníhkupcov predovšetkým v podobe rozvíjania spôsobov utajovania a ukrývania produkcie a jej rozširovania.²

Zákaz čítární a požičovní v roku 1799 a následne reštriktívna regulácia dovozu nebola ešte tým najhorším, čo malo v nasledujúcom období knižných profesionálov zdecimovať. V roku 1803 zasadala vo Viedni tzv. Recenzúrna komisia, aby zrevidovala povolenia titulov vydaných za Jozefa II. Pripomeňme si, že niečo podobné sa uskutočnilo po nástupe Jozefa II. Vtedy zrevidovali tereziánske katalógy, aby z nich boli „prepustené“ mnohé knihy. Teraz sa to však dialo v opačnom duchu. Recenzúrna komisia vyhlásila 2 552 pôvodne povolených kníh za zakázané. Do tohto počtu však neboli zahrnuté diela označené ako slobodomurárske, rozenkruciánske a iné – celé tematické skupiny zakázané *en bloc*.³ Vzhľadom na svoju retroaktivitu sa nielen súkromní zberatelia, ale najmä kníhkupci a antikvári stali z večera do rána vlastníckmi často nemalého množstva indexových diel.⁴

Prax recenzovania v Uhorsku dokumentujú zachované archívy lokálnych cenzorov. Pripravili formulár, v ktorom mal kníhkupec uviesť všetky knihy vo svojom sklade, po recenzúre už so statusom „zakázané“ a počet ich exemplárov.⁵ Takto bratislavský lokálny cenzor, Dominik Szathmáry, v roku 1804 zaevidoval spolu piatich kníhkupcov a antikvárov na území Bratislavy, ktorých sa dotkla recenzúrna agenda: Žigmunda Ivaniča, Leonharda Leega, Andreasa Schwaigera, Filipa Ulricha Mahlera a Karola Lipperta. Súpisu ukazujú, že títo kníhkupci mali, resp. priznali jeden až dva exempláre relatívne nevelkého počtu zakázaných titulov.⁶

Dňa 12. septembra 1803 vyšlo nariadenie *Anleitung für Zensoren nach den bestehenden Verordnungen*, ktoré ako svoje opodstatnenie formuluje podporu náboženstva, mravnosti, skutočných vied a toho, čo je naozaj dobré, pravdivé, pekné a všeobecne užitočné a zároveň eliminovanie toho, čo môže viesť k bezbožnosti, nespokojnosti, filozofizmu (Philosophismus), k pokútnemu osvietenectvu (Aufklärerei).

¹ BACHLEITNER, Norbert. *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien etc.: Böhlau, 2017, s. 93-94.

² KOLLÁROVÁ, Ivona. *Tajne: Nebezpečná myšlienka netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1780 – 1799)*. Bratislava: Veda, 2020, s. 95-100.

³ SCHEMBOR, Friedrich Wilhelm. *Meinungsbeflussung durch Zensur und Druckförderung in der Napoleonischen Zeit*. Wien: [s. e.], 2010, s. 84.

⁴ O tom viac: KOLLÁROVÁ, Ivona. Sondy a úvahy o premenách knižného trhu na prelome 18. a 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2023, s. 12-14.

⁵ Štátny archív v Nitre. Fond Prievidzki piaristi, PP D/Ia f. 77.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos levéltár (ďalej MNL – OL), C 60, cs. 103, 17446.

Musíme vziať do úvahy, že už 16. januára 1800 boli paušálne zakázané všetky príbehy o tajných spolkoch, rytierska a okultná literatúra s odôvodnením, že podporujú predstavivosť nepriaznivo pôsobiacu na „hlavu a srdce“.⁷ Paragraf 22 presne vymedzil, aké texty mali byť zakázané: namierené proti kresťanskému náboženstvu a jeho dogmám (deizmus, materializmus, sociniánizmus a i.) a *spochybňujúce cirkevné štruktúry, hierarchiu a obrady*, aj keby neboli napísané posmešne. Zakázané boli všetky texty napádajúce monarchistickú formu vlády a vyvolávajúce nespokojnosť s ňou, všetko, čo poškodzovalo mravnosť a malo potenciál vyvolávať zmyselnosť. Cenzúrna triáda „náboženstvo – štát – morálka“ bola v odsekoch 3 – 5 doplnená o niekoľko *ďalších oblastí*. Zakázané mali byť aj texty neprosievajúce „*kultúre ducha alebo srdca*“, ktoré však namiesto toho „*napínajú a zamestnávajú obrazotvornosť*“ a idealizujú zločin, ako romány, poviedky a divadelné hry zo sveta rytierov, duchov, banditov a podvodníkov a pod., ale aj romány o tajných bratstvách a sprisahaniach. Zakázané mali byť aj všetky romány s nízkou alebo nijakou estetickou hodnotou. Trval tiež zákaz kníh o tajných spoločnostiach (slobodomurároch, iluminátoch, rozenkruciánoch). Zakázané bolo ľudové liečiteľstvo s pohanskými receptami, kabalistické spisy, výpočty výhier v peňažných lotériách a návody k zakázaným hrám. Tieto obsahové rozšírenia pravdepodobne kopírovali isté trendy knižného trhu. Paragraf 25 v tom pokračuje: hovorí o zvláštnom zaobchádzaní s „*ľudovými spismi každého druhu*“, pričom do tejto skupiny patrili „*pri dnešnej čitateľskej vášni*“ aj „*básne, romány a divadelné hry, noviny, kalendáre pre národ a pre elegantný svet*“. Špeciálny paragraf bol venovaný rytinám: v knihách a zvlášť v kalendároch mali byť zakázané, hoci by boli len v náznakoch neslušné a pohoršujúce. Tento základný predpis s rôznymi dodatočnými nariadeniami formoval cenzúrnú procedúru až do roku 1810, keď vyšla celkom nová komplexná cenzorská úprava *Vorschrift für die Leitung des Censors-Wesens und für das Benehmen der Censoren*.⁸ Zostala v platnosti až do roku 1840 a považovala sa za vcelku liberálnu, hoci v paternalistickej atmosfére len potvrdzovala klasické cenzorské motívy, teda ochranu štátu, náboženstva a mravnosti.⁹ Nemožno si nevšimnúť, že uplatnenie tejto vyhlášky znamenalo prohibíciu nielen titulov, ale celých oblastí, okruhov triviálnej literatúry, ktorá predstavovala to, čomu sa v nemeckej literatúre hovorí aj „*Brotbuch*“. Na jednej strane pravdepodobne nebolo v silách cenzorov skontrolovať neustále sa rozrastajúci príliv triviálnych mediálnych produktov, na druhej strane akýkoľvek zásah do predaja toho, čo kníhkupcov živilo, mohol byť pre jednotlivé obchodné subjekty ohrozujúci, či fatálny.

Život kníhkupcov komplikovali aj iné, priebežne vychádzajúce vyhlášky. 9. novembra 1802 vyšlo nariadenie o poplatku 90 zlatých za každých sto importovaných rytín a malo sa uplatňovať aj v prípade vydání obsahujúcich rytiny.¹⁰ V roku 1804 sa objavilo nariadenie o tom, že vydania určené pre rímsko-katolíckych duchovných, ako breviáre, misály, antifonáre sa môžu dovážať len z Benátok. Tento dovoz bol od roku 1781 úplne zakázaný, pričom to však nebol zákaz kvôli obsahu, ale mal ekonomické dôvody.¹¹ Nie-

⁷ BACHLEITNER, odk. 1, s. 103-105.

⁸ BACHLEITNER, odk. 1, s. 462-477.

⁹ BACHLEITNER, odk. 1, s. 106-107; MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974, s. 243.

¹⁰ Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB). Fond CL, šk. 426, č. 461.

¹¹ MNL – OL, C 60, cs. 103, 6241.

ktoré vyhlášky sa neustále opakovali, ako napríklad, že knihy z pozostalostí sa nesmú dražiť bez toho, aby ich súpis predtým neskontroloval cenzor a neoddelil povolené od zakázaných.¹²

Pôsobenie kníhkupcov a antikvárov upravovalo nariadenie č. 6889 z 18. 3. 1806. Dôvod vzniku tejto úpravy je v preambule: Knižný obchod a kníhtlačiarstvo majú vplyv na vzdelanie, umenie a vedy. Toto podnikanie je však narušané neoprávneným konaním iných živnostníkov a osôb. Nariadenie malo zároveň obnoviť platnosť *Ordnung für die Buchdruckergesellen und Jungen* z roku 1771.¹³ V 18 paragrafoch sú definované podmienky podnikania, kompetencie a oprávnenia kníhkupcov, antikvárov, obchodníkov s umením (Kunsthändler), ale aj kníhtlačiarov a tlačiarov medirytín. Dotýkajú sa nielen získania a prevodu obchodného oprávnenia, ale čiastočne aj autorských práv a dotlače.¹⁴ Nemôžeme si v tejto súvislosti nepoložiť otázku, ako reagovali tlačiarri a obchodníci a iní profesionáli mediálnej sféry na to, čo po jozefínskej deregulácii nemožno nazvať inak, ako zhoršujúce sa podmienky podnikania. Výskum dejín kníhtlačiarstva ukazuje na už relatívne rozvetvenú sieť typografických dielní na území Slovenska. Počet tlačiarň sa len mierne zvýšil a veľa miest bolo ešte v tomto období bez tlačiarne.

Oveľa menej vieme o stave knižného obchodu. Súpisy kníhkupcov a kníhviazačov vznikli v 90. rokoch v súvislosti s hľadaním tajnej tlačiarne. Ukázali sieť menších kníhkupcov a kníhviazačov fungujúcich na vidieku popri veľkých obchodoch pôsobiacich v Bratislave a Košiciach. Sféra bola dynamická, nové subjekty pribúdali alebo dochádzalo k prevodom na iných vlastníkov.

V nasledujúcej časti budem venovať pozornosť kníhkupcom, antikvárom a obchodníkom s umením, ktorí svojou ponukou a kompetenciami na knižnom trhu zodpovedajú definíciam spomenutého nariadenia. Okrem nich tu mali svoju pôsobnosť aj knihári (kníhviazači), ale v tomto prípade zostali mimo zorného uhla aj preto, že nariadenia o cenzúre a recenzúre sa na nich v mnohých prípadoch vôbec nevzťahovali a v prameňoch sa vyskytujú veľmi zriedkavo. Tieto zriedkavé nálezy však dokazujú, že mali svoje dôležité postavenie v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch, ako napríklad v prípade knihára Samuela Gottlieba Rosenkrantz.¹⁵ Zároveň si treba uvedomiť, že kníhkupeckej činnosti sa venovali aj tlačiarri (Packo, Weber, Landerer) a vydávali svoje predajné katalógy. Pôsobila tu tiež filiálka peštianskeho univerzitného kníhkupectva.

Tento výskum mi umožnil identifikovať spolu deväť kníhkupeckých subjektov s rôznorodým zameraním, problémami a kontinuitou.

¹² V roku 1803: AMB. Fond CL, šk. 435, č. 325.

¹³ Jeho verzia pre dedičné krajiny bola publikovaná v roku 1772. O tom viac: BULKOVÁ, Petronela. Kníhkupecká profesia očami súdobých svedectiev a legislatívy: Nariadenie pre kníhkupcov v Uhorsku (1772). In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2011, s. 11-23.

¹⁴ KROPATSCHEK, Joseph. *Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichen Regierung des Kaisers Franz des Zweyten ...* Bd. 21. Wien: Mösl, [1806], s. 147-157.

¹⁵ AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, Miriam a Petronela KRIŽANOVÁ. Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky na prelome 18. a 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2021, s. 93-97.

Ján Nepomuk Schauf, Anton Karol Fährnich

Zaujímavým subjektom, hybridom rôznorodých aktivít a zároveň evolučnou líniou vedúcou na začiatok 19. storočia, je Ján Nepomuk Schauf. Bol to maliar, rytec a učiteľ kresby, autor niekoľkých odborných diel z oblasti umenia. Obchod so starožitnosťami mal v Bratislave od roku 1785 a v rokoch 1792 až 1802 bol majiteľom kníhtlačiarne odkúpenej od Antona Oderlického. Tlačiareň v roku 1802 predal v zanedbanom stave švagrovi Jurajovi Alojzovi Belnaiovi. Bol aj vydavateľom hudobnín. Jeho obchod sa v inzercii objavuje ako *Schaufische Kunsthandlung*. Okrem kníh predával aj rytiny a hudobniny. Bol prvý, kto inzeroval veľmi širokú ponuku aj iného, ako knižného tovaru. Jeho podnikaniu sa nedarilo a v roku 1802 sa jeho obchod ocitol v rukách vcelku neznámeho Antona Karola Fährnicha, ktorý sa potom ešte veľmi dlho deklaroval ako „vlastník niekdajšieho Schaufovho obchodu s umením a hudobninami“.¹⁶ Pod jeho vedením došlo k neprehliadnuteľnej banalizácii sortimentu. O ponuke hudobnín sa v inzerátoch zmieňuje len okrajovo, zato však verejnosť presviedča, že u neho má hľadať oblúbený sortiment nových vizitiek „pre pánov a dámy podľa francúzskeho a anglického štýlu“ a gratulačných kariet na všetky príležitosti, ako aj oblúbené kalendáre alebo poukážky na platby. Ponúkal aj atrament a štetce, listový papier, hry pre mládež v rôznych jazykoch a nakoniec i „knížky pre náboženskú kontempláciu“. Tento inzerát vyšiel v novembri 1802, ale zakrátko sa zmenený profil obchodu prezentuje v novej reklame. Tu sa jeho podnikanie stále prezentuje ako „Kunst- und Musikalienhandlung“ ponúkajúci „vysokej šľachte, vojakom c. k. vojska a zhovievavému publiku“ v malom to, čo nájde vo Viedni vo veľkom. Zákazníkov však nelákal na sortiment hudobnín, ten sa v inzeráte objavuje len okrajovo. Ako sa nakoniec ukazuje aj v iných ponukách, na jeseň a na konci roka bolo kľúčové prilákať zákazníkov na sortiment kalendárov. Fährnich ich ponúkal celú škálu, a dokonca aj ako akciový balíček, spolu s čokoládou, či tovarom, ktorý si dnes nevieme celkom dobre predstaviť (Niedls-Toilette, Nachtzeug a pod.). Ponúkal tiež almanachy pre ženy, viedenský *Theater-Almanach*, ale aj „sortiment viedenskej galantérie a umeleckého tovaru“, rôznorodé vizitky a želania, karty.¹⁷ Tento profil inzercie sa v nasledujúcom období opakuje, resp. pribudli doň i mapy a portréty. Zdá sa, že Fährnich razantne zmenil zameranie obchodu. Z kníhkupeckého sortimentu ponúkal len kalendáre a ukazuje sa, že tento bestseller 18. storočia bol mimoriadne dôležitý aj v nadchádzajúcom 19. storočí.¹⁸

¹⁶ V. ECSÉDY, Judit. Schauff pozsonyi könyvkiadó kényelvű hirdetése (1790). In: NYERGES, Judit, Attila VERÓK a Edina ZVARA, eds. *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2016, s. 170-173; *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 94, 30. 11. 1802, s. 1037. Fährnich bol autorom knihy o poľnohospodárstve a záhradkárstve FÄHRNICH, Anton Karol. *Das eröffnete Geheimniss der Natur, welches lehrt, wie der edle Ackerbau und die Gärtnerey zu verbessern sind, dass ein Saamenkörnlein bis dreyhundertsechzig sich vermehrt, ohne dass sich die Ausgaben vermehren*. Pressburg: Schauff, typ. Belnay, 1802.

¹⁷ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 101, 24. 12. 1802, s. 1124.

¹⁸ KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatelía v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda: 2006, s. 148-62.

Leonhard Leeg

V roku 1795 kúpil bratislavské kníhkupectvo Johann Dolla Leonhard Leeg. O tejto transakcii vieme vďaka inzercii v bratislavských novinách. Zákazníkom prisľúbil nielen kontinuitu v kvalite kníhkupeckej ponuky, ale aj v službách čítárne.¹⁹ Podobne ako iní v tomto období, aj on vo svojom obchode predával nielen knihy, ale aj mapy a rytiny a tiež antikvárný tovar.²⁰ Začal používať označenie *Buch - und Kunsthandlung*, ktoré sa v inzercii objavuje v 90. rokoch 18. storočia a reprezentuje rozšírenie podnikania. Takto sa ako prvý prezentoval Schauf a čoskoro po ňom aj Leonard Leeg. Vieme o ňom len to, čo sa mohli dozvedieť čitatelia novín:

„U Leonarda Leega, obchodníka s knihami a umením na Dlhej ulici vedľa Fleischhackerovho domu, sú na predaj okrem mnohých iných kníh aj mapy a medirytiny ...“²¹

Jeho ponuku poznáme z inzercie a jeho problémy vďaka cenzorským záznamom. V roku 1803 zadržal revízor Dominik Szathmáry zásielku, ktorá prišla loďou z Lipska a bola adresovaná práve jemu. Ako sa neskôr zistilo, išlo o zásielku pre peštianskeho kníhkupca Leyrera. Mohlo ísť skutočne o chybu, ale aj o nejakú utajovaciu taktiku aj vzhľadom na to, že v nej bolo relatívne veľké množstvo zakázaných titulov.²² Potom, ako mu úrady v roku 1798 zavreli čítareň, tak ako iní aj on žiadal odškodnenie za takto spôsobené škody. Jeho listy ukazujú, aké dôležité postavenie mali čítárne a požičovne v ekonomickej bilancii kníhkupectva. Vo svojej žiadosti objasňuje, že Dollovo kníhkupectvo kúpil spolu s veľkým počtom „*Lesebücher*“ s predstavou úspešného podnikania. Tá však stroskotala práve na zákaze čitární a požičovní. Podľa jeho slov bez vízie pokračovania v požičiavaní kníh by sa do tohto podnikania nikdy nepustil. Dollov obchod údajne prevzal bez kreditu a zákazníkov a snažil sa pritiahnuť pozornosť „*milovníkov čítania*“. Zákaz požičovní jeho aktivitu zruinoval. Keďže miestodržiteľstvo sa pri jeho žiadosti začalo zaujímať o to, či a ako boli odškodnení iní vlastníci čitární, argumentoval tým, že jeho podnikanie nemožno porovnávať, pretože ostatní prevádzkovali čítárne dlhšiu dobu a jemu čítareň nestihla zarobiť ani na úroky. Bratislavský magistrát podporil Leega podobne, ako predtým Gottfrieda Weissenthala. Leeg poskytol aj súpis zviazaných kníh, za ktoré žiadal odškodnenie.²³ Uhorská kancelária poslala svoje rozhodnutie až v roku 1804. Leeg má svoj sklad predať bratislavskej filiálke univerzitného kníhkupectva alebo ich speňažiť inou cestou.²⁴

¹⁹ *Pressburger Zeitung*, č. 46, 9. 6. 1795, s. 556.

²⁰ *Pressburger Zeitung*, č. 49, 19. 6. 1795, s. 596.

²¹ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 44, 1. 6. 1798, s. 460.

²² MNL – OL, C 60, cs. 101, 14398.

²³ Smutné osudy bratislavského podnikateľa Gottfrieda Weissenthala, čeliaceho po zavretí jeho čítárne chudobe, ukazujú, akí boli profesionáli na knižnom trhu zraniteľní. KOLLÁROVÁ, Ivona. Verejné čítárne ako priestor rozširovania nebezpečnej lektúry na konci 18. storočia: Stratégie aktérov v podmienkach dozoru. In: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela et al. *V supermarketech dejín: podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: Veda, 2021, s. 403-407. MNL – OL, C 60, cs. 99, 17238. AMB, Fond CL, šk 420 1801, č. 293.

²⁴ MNL – OL, C 60, cs. 103, 3085. O zmienenej filiálke máme málo informácií. Objavuje sa v inzercii. Sídli na Hlavnom námestí vedľa kostola Sv. Salvatora. *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 33, 25. 4. 1800, s. 393 a i. Ponúkala najmä učebnice. Zachovali sa správy z rokov 1804 a 1805 o tom, že z jej pokladnice ukradol istý Jozef Reichel finančný obnos a pátralo sa po ňom. AMB, Fond CL, šk. 441, č. 307; šk. 445, č. 135; šk. 446, č. 259.

Nevieme, ako to nakoniec dopadlo. 25. apríla 1806 vyšiel prvýkrát oznam o tom, že obchod s knihami a umením vo vlastníctve Leonarda Leega je na predaj so všetkým sortimentom a vybavením.²⁵ Ešte v roku 1807 bol v jeho rukách, a potom sa stopa stráca.²⁶

Filip Ulrich Mahler

Filip Gustav Mahler pôsobil v Bratislave ako kníhkupec a vydavateľ už v 80. rokoch 18. storočia.²⁷ Pred rokom 1800 neraz figuroval vo vyšetrovaniach distribúcie zakázaných kníh, pričom mu za opakované porušovanie nariadení hrozil aj trest.²⁸ Zachovala sa korešpondencia evanjelického farára, Michala Zorkóczyho, kde tento bratislavský obchodník figuruje ako hlavný dodávateľ knižnice evanjelického duchovného pôsobiaceho na území dnešného stredného Slovenska na prelome 18. a 19. storočia.²⁹ V roku 1802 žiadal o vydanie zadržaného tretieho zväzku diela Johanna Jakuba Stolza *Erläuterungen zu Neuen Testament*.³⁰ Objednal ho údajne pre superintendenta Banského dištriktu, Martina Hamaliara, a zadržal ho bratislavský lokálny revízor, Dominik Szathmáry. Konfiškáciu odôvodnil súpisom zakázaných kníh z roku 1798, na ktorom bolo uvedené prvé vydanie *Erläuterungen*.³¹ Mahler však argumentoval tým, že Hamaliar už vlastní predchádzajúce dva zväzky a zásielka je adresovaná vzdelanému recipientovi, akým sa zvyklo udeľovať zvláštne povolenie *erga schaedam*. Nevieme, ako to dopadlo, ale v tom istom roku mal Mahler ešte jeden problém. Turčiansky lekár Teofil (Amadeus) Kelin napísal sťažnosť miestodržiteľstvu. V tomto prípade mu mal Mahler importovať knihu *Kompass der Weisen* od nemeckého lekára, profesora, alchymistu a slobodomurára Adama Michaela Birkholza o dejinách slobodomurárskeho rádu a opäť ju skonfiškoval Szathmáry.³² Tajné spolky a slobodomurárske diela boli zakázané. Teofil Kelin, zvolenský lekár a autor odborných lekárskeho diel však tvrdil, že názov diela avizuje niečo iné, ako sa v ňom v skutočnosti nachádza. Zdôraznil, že nie je členom nijakej zakázanej tajnej spoločnosti a nezískal si knihu na tento účel. Skutočným dôvodom je záujem o prírodné vedy a chémiu. Hoci má kniha nevhodný názov, píše sa v nej o princípoch zrodu a vývoji prírodných javov tak, ako sa vysvetľovali od staroveku a v nasledujúcich dobách a je pre neho teda nevyhnutná pri koncipovaní kritických poznámok o dejinách chémie, ktoré chce vydať. Kniha mu teda mala poslúžiť výlučne na vedecké účely a žiada jej vrátenie kníhkupcovi, prípadne, ak sa v nej objavilo niečo „*contra securitatem publicam*“, nech tie časti odstráni a takto mu vráti len vedecké dielo. Miestodržiteľstvo navrhlo vyžiadať stanovisko od Szathmáryho. Ten pripustil, že ak sa odstráni úvod o dejinách slobodomurárov, kniha sa môže vrátiť Mahlerovi. Keďže sa ukázalo, že dielo

²⁵ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 32, 25. 4. 1806, s. 406.

²⁶ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 64, 18. 8. 1807, s. 733.

²⁷ KOLLÁROVÁ, Ivona. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2013, s. 145.

²⁸ Správy o ňom máme vďaka cenzorským kauzám v 90. rokoch 18. storočia. KOLLÁROVÁ, odk. 2, s. 81, 84-89.

²⁹ PORIEZOVÁ AMBRÚŽOVÁ a KRIŽANOVÁ, odk. 15, s. 90-97.

³⁰ STOLZ, Johann Jakob. *Erläuterungen zum neuen Testamente*. [3 Theile]. Hannover: Gebrüder Hahn, [1800 – 1802].

³¹ MNL – OL, C 60, cs. 100, 12523, 14695.

³² Birkholz, Adam Michael. *Der Compaß der Weisen: von einem Mitverwandten der innern Verfassung der achten und rechten Freymaurerey beschrieben*. Berlin: Maurer, 1782.

nie je obsiahnuté v súpisoch zakázaných kníh viedenskej cenzúrnej komisie, poslali ju budínskemu revíznemu úradu na superrevíziu.³³ Nevieme, či ju nakoniec Mahlerovi vrátili ani v akej podobe.

V auguste 1806 sa Mahlerovo podnikanie skončilo. Jeho obchod kúpil Andreas Schwaiger.³⁴

Andreas Schwaiger

Odborná literatúra uvádza, že Andreas Schwaiger prevzal kníhkupectvo Aloysa Dolla, s ktorým začal podnikat' po tom, čo Aloys Doll odišiel do Viedne.³⁵ Andreas Schwaiger naozaj začal podnikat' s Dollom v 80. rokoch 18. storočia, ale v roku 1791 bol už samostatným obchodným subjektom, sídlil „im Torkosischen Hause“ a tu mala pravdepodobne prevádzku aj jeho čítareň.³⁶ Zdá sa, že sa postavil na vlastné nohy a úspešne podnikal. V roku 1808 mal už Schwaiger ďalší obchod v Győri.³⁷ Podobne, ako v prípade Mahlera, o jeho podnikaní máme správy z cenzorských aktov z 90. rokov³⁸ a zriedkavo aj z korešpondencie.³⁹

Keby bola inzercia, jej obsah a rozsah ukazovateľom obratu a úspechu obchodu, tak by sme jeho kníhkupectvo mohli označiť za najväčšie a najdôležitejšie. V sledovanom období inzeroval Schwaiger najviac – systematicky takmer v každom čísle. Veľké množstvo jeho inzercie sa zachovalo v *Pressburger Zeitung*. Schwaiger pokračoval v intenzívnom využívaní reklamného priestoru aj na stránkach *Intelligenzblatt*. Inzerciu na predaj románov dopĺňal o reklamné texty, a tak nám umožnil sledovať a analyzovať jeho ponuku a reklamnú stratégiu.

Tri zväzky diela nemeckého dramatika a spisovateľa, Christopha Heinricha Spiessa, *Meine Reisen durch die Höhlen des Unglücks und Gemächer des Jammers* propagoval ako strhujúce kriminálne príbehy o tom, čo sa môže ľuďom prihodiť na cestách. *Die zwölf schlafenden Jungfrauen* od toho istého autora majú podnázov *Geistergeschichte* a patrili do kategórie ľudového čítania, ktoré sa o pár rokov už nebude môcť inzerovať. Zatiaľ bolo možné prilákať potenciálnych záujemcov zmienkou o príbehu rytiera Hunweila odovzdávajúceho seba a svojich dvanásť dcér do služieb Satana.⁴⁰

V Schwaigerovej inzercii sa objavuje aj ďalší žáner, tzv. čarodejnícke romány (Zauberromane). Aj tie sa mali o niekoľko rokov neskôr dostať medzi knihy, na ktoré sa nemá zvlášť upozorňovať. *Der Zauberer Angelion in Elis* od Karla Friedricha Benkowitza sa tu prezentuje ako niečo, čo spomedzi románov tohto typu vybočuje: Angelion koná pod maskou čarodejníka dobré skutky. Súčasťou tejto inzercie je aj anotácia nemeckého prekladu románu *The Mysteries of Udolpho* (*Udolphos Geheimnisse*) úspešnej anglickej

³³ MNL – OL, C 60, cs. 100, 14696.

³⁴ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 59, 1. 8. 1806, s. 755.

³⁵ HOLANOVÁ, Emília. Vydavateľsko-kníhkupecké ponukové katalógy bratislavských kníhkupcov Dolla a Schwaigera 18. a začiatku 19. storočia. In: *Kniha'87*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 67.

³⁶ *Pressburger Zeitung*, č. 47, 11. jún 1791, s. 460. KOLLÁROVÁ, Ivona. Inštitucionalizácia a disciplinizácia čítajúcej verejnosti. In: KOVÁČ, Dušan, Eva KOWALSKÁ a Peter ŠOLTÉS, eds. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 482-485.

³⁷ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 36, 6. 5. 1808, s. 428.

³⁸ KOLLÁROVÁ odk. 2, s. 84-89.

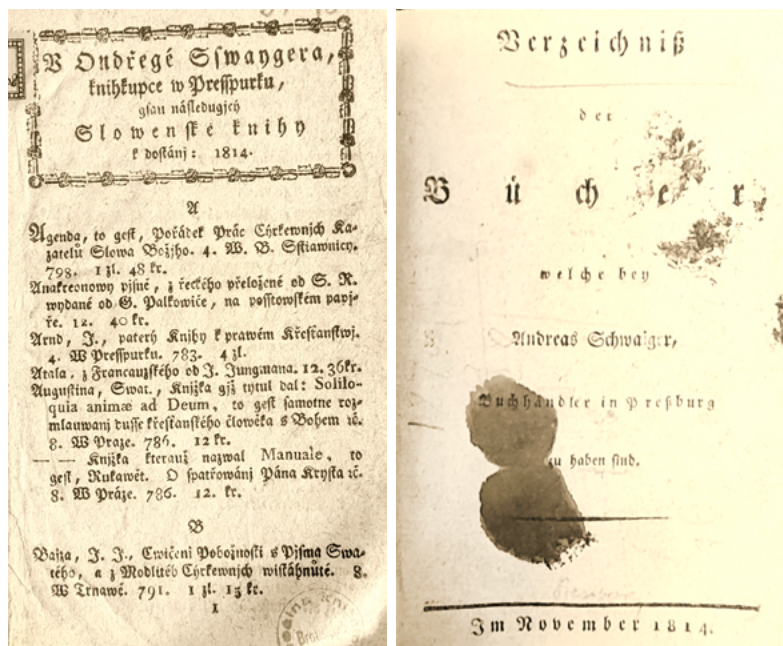
³⁹ KOLLÁROVÁ odk. 2, s. 120.

⁴⁰ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 15, 20. 2. 1798, s. 168.

spisovateľky, priekopníčky tzv. gotickej beletrie, Anny Redcliffovej. Časť jej románov bola zakázaná, okrem iného aj kvôli protikatolíckemu akcentu a takéto prvky obsahuje aj román *Udolphos Geheimnisse*.⁴¹

Schwaiger vo svojej obchodnej stratégii intenzívne využíval kníhkupecké katalógy. Z roku 1814 sa ich zachovalo niekoľko, jeden špecializovaný na vydania v slovenčine.⁴² Obsahuje najmä náboženské tituly, pričom väčšina z nich bola vydaná ešte pred rokom 1800. Nájdeme tu aj osvietenské vzdelávacie texty pre chovateľov a poľnohospodárov, ako napríklad Fándlyho *Pilný Polný a domajší hospodár* a iné. Ale dostali sa sem aj pôvodné české knihy alebo preklady literárnych diel (Homér a i.), učebnice (Šramkova *Ortografia*), ale aj Doležalova *Tragédia* a niekoľko dobových pedagogických diel. V tejto súvislosti si môžeme položiť otázku, či takýto súpis nebol nástrojom predaja obchodne menej úspešných slovenských kníh.

Iný katalóg z roku 1814 zahŕňajúci prevažne nemecké diela je žánrovo pestrý a obsahuje knihy vydané najmä po roku 1800. Romány a komédie majú zvláštnu kategóriu a je medzi nimi aj veľká skupina diel nemeckého dramatika a spisovateľa Augusta von Kotzebua. Zachovaný exemplár obsahuje značky – podčiarkovanie červenou ceruzkou pri dielach indexových autorov (Joachim Heinrich Campe) alebo problematických témach (Napoleon), takže je pravdepodobné, že sú to cenzorské poznámky.⁴³

Obr. 1. Kníhkupecké katalógy Andreasa Schwaigera

⁴¹ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 71, 4. 9. 1798, s. 756. Tento román nebol zakázaný.

⁴² HOLLANOVÁ, odk. 35, s. 69-71. Exemplár: Ústredná knižnica SAV, DT 10: *U Ondřegé Sswaygera, ... gšau následugjy Slowenske knihy k dostání*...[b. m.]: [b. t.], 1814.

⁴³ Exemplár: Univerzitná knižnica v Bratislave, 21 G 10469, práv. 6: *Verzeichniß der Bücher, welche bey Andreas Schwaiger ... zu haben sind*. [b. m.]: [b. t.], Im November 1814.

Mikuláš Meidinger

V roku 1803 pribudla obchodníkom s hudobníkmi konkurencia v podobe obchodu Mikuláša Meidingera, resp. možno práve Meidinger, o ktorom veľa nevieme, priniesol opäť na trh to, čomu sa Fähnrich venoval len okrajovo, teda hudobniny.⁴⁴ Nariadenie miestodržiteľstva z roku 1811 dokumentuje, že mal zrejme tendenciu vylepšovať bilanciu podnikania prekračovaním rámca svojich oprávnení, napríklad predajom výtlačkov snemových článkov. Vzhľadom na to, že ich tlač a distribúcia bola vyhradená len istým subjektom, dospelo to k vyšetrovaniu a ku konfiškácii.⁴⁵

Karol Gottlieb Lippert, Zuzana Lippertová a Karol Schönegger

Zaujímavým subjektom knižného trhu s pestrými skúsenosťami a dlhým pôsobením s veľkou výpovednou hodnotou a zároveň otvárajúcim cestu k príbehom iných postáv bratislavského knižného podnikania je Karol Gottlieb Lippert. Do dejín knižného obchodu vstúpil ešte v 70. rokoch ako kníhársky majster a v roku 1780 už ako manžel kníhárky Zuzany Kämpfovej prevzal jej podnik. Venoval sa aj nakladateľskej činnosti.⁴⁶ V 80. rokoch sa etabloval aj ako vydavateľ spevníkov pre evanjelickú konfesiu.⁴⁷ Zriedkavé správy o jeho obchode máme z inzercie.⁴⁸ Prenumeráčné oznamy nemeckého vydavateľstva *Breitkopf a Härtel* ho uvádzajú ako svoj kontaktný bod na výber predplatiteľských poplatkov.⁴⁹

Keď sa na konci 90. rokov zadlžil kníhkupec Anton Löwe, bol to práve Lippert, kto jeho obchod odkúpil a spojil so svojim obchodom. V reklamnej správe o tejto fúzii deklaruje schopnosť a záujem uspokojiť požiadavky Löweho zákazníkov zvyknutých na objednávky zo zahraničia, ktoré sa zaviazal zabezpečovať minimálne štyrikrát v roku. Zároveň prisľúbil, že v priebehu štyroch týždňov vydá katalóg.⁵⁰ Obchod mal ďalej pôsobiť ako *Lippertische Buchhandlung*. Sídlil na Michalskej ulici a ponúkal okrem kníh aj hudobniny.⁵¹ Lippertovou vdovou bola Zuzana Kämpfová. Rovnako aj Lippertová bola pôvodne kníhárkou a ich podnikanie sprevádzali snahy získať *jus bibliopolium*, teda legalizovať kníhkupecké aktivity.

Hoci Lippert podnikal už v 80. rokoch 18. storočia, kníhkupecké oprávnenie nemal a snažil sa o získanie výnimky oprávnenia podnikat' bez neho. K legalizácii asi nikdy nedošlo.⁵² Po jeho smrti v roku 1811 došlo k spojeniu vdovy Zuzany Lippertovej

⁴⁴ Prvá zachytená inzercia: *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 40, 24. 5. 1803, s. 429. Inzeroval zriedkavo, ale jeho ponuka sa objavuje ešte aj po roku 1810. Bol aj vydavateľom hudobných diel. SZÓRÁDOVÁ, Eva. Klavírna kultúra v Bratislave v rokoch 1770 – 1830 (II). In: *Musicologica Slovaca*. 6 (32), 2015, s. 193.

⁴⁵ AMB. Fond CL, šk. 474, č. 441, č. 451.

⁴⁶ HORVÁTH, Pavel. Nakladateľská činnosť bratislavských kníhárov v rokoch 1670 – 1770. In: *Kniha '93 – '94*. Martin: Matica slovenská 1996, s. 56-57.

⁴⁷ O týchto aktivitách: KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 96-100, 132-137.

⁴⁸ *Pressburger Zeitung*, 27. 12. 1793, č. 104, s. 1 321.

⁴⁹ Napr. v *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 73, 12. 9. 1800, s. 823 a i.

⁵⁰ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 52, 2. 7. 1799, s. 586.

⁵¹ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 43, 31. 5. 1811, s. 483.

⁵² K Lippertovým oprávneniam nariadenia miestodržiteľstva 1798 – 1799: AMB. Fond CL, šk. 408, č. 266, šk. 410, č. 147. V ďalších správach miestodržiteľstva z roku 1799 sa objavuje termín *repositio*, zrejme prenos oprávnení na jeho osobu. Mohlo ísť o oprávnenie manželky: AMB, Fond CL, šk. 411, č. 227 a č. 273.

a kníhkupca Karola Wiganda, ktoré však netrvalo dlho.⁵³ V roku 1813 už spolupracovala s kníhviazačom Karolom Schöneggerom. Spoločne požiadali miestodržiteľstvo o povolenie, či výnimku z obmedzenia, ktoré vydal bratislavský magistrát v roku 1811, predávať navštívenky a gratulačné oznamy.

Tak sa dostali do sporu s Meidingerom a Fähnrichom. Vo svojom stanovisku označili túto snahu za odporujúcu citovanému nariadeniu o kompetenciách kníhkupcov z roku 1806, a teda aj neoprávnenú a poškodzujúcu ich záujmy. Majú už svoj kníhkupecký priestor získaný kúpou Löweho obchodu a Schönegger mal exkluzívne právo na predaj učebníc. Podľa spomenutého nariadenia magistrátu kníhkupci nemôžu predávať takýto tovar. Lippertová a Schönneger však poukázali na to, že ani Meidinger a Fähnrich, obchodníci s hudobníkmi a mapami, nijaké zvláštne oprávnenie nikdy nemali, ale napriek tomu navštívenky a gratulačné oznamy predávali. Magistrát podporil Meidingera a Fähnricha, ale miestodržiteľstvo naopak rozhodlo, že nie je dôvod zakazovať tento predaj Lippertovej a Schöneggerovi, keď sa mu už aj tak niekoľko rokov venujú.⁵⁴

Žigmund Ivanič

Inercia odhaľuje niektoré dosiaľ vcelku nepovšimnuté subjekty a poskytuje informácie o ich zániku a fúziách. Nedozieme sa však všetko. V roku 1802 požiadal o povolenie predávať antikvárne knihy Žigmund Ivanič (Ivanics). K jeho žiadosti sa mali vyjadriť ostatní kníhkupci, no ich reakcie sa nezachovali. Nakoniec Ivanič nedostal povolenie otvoriť si antikvariát, ale povolenie neobmedzene predávať knihy „orientované na domácu literatúru“.⁵⁵

Čo viedlo miestodržiteľskú radu k takémuto rozhodnutiu, dnes nevieme celkom presne povedať. Na jednej strane to mohla byť snaha obmedzovať ťažko kontrolovateľný import, na druhej strane – lobovanie konkurenčných kníhkupcov. Jeho meno sa neskôr objavuje v súvislosti s odškodňovaním kníhkupcov po recenzúrnej akcii, čo znamená, že v Bratislave naozaj pôsobil.⁵⁶

Po roku 1811 sa etabloval v Pešti a Budíne ako kníhkupec a prevádzkovateľ čítárne.⁵⁷

Jozef Landes

V roku 1811 sa v Bratislave objavil kníhkupec Jozef Landes. Obchod mal na Hlavnom námestí.⁵⁸ Využil príležitosť založiť si čítareň, čo umožnila nová smernica o zakladaní verejných požičovní,⁵⁹ a v roku 1812 si v Bratislave otvára prvú požičovňu kníh zriade-

⁵³ Karol Wigand prišiel do Bratislavy zo Šoprone a začal pracovať ako Lippertovej zamestnanec. Bol otcom Karola Fridricha Wiganda, kníhtlačiara, kníhkupca, vydavateľa Slovenských národných novín.

⁵⁴ AMB. Fond CL, šk. 481, č. 302, šk. 482, č. 540; MNL – OL, C 60, cs. 114, 7028.

⁵⁵ „*Libri litteraturam domesticam respicientes*“. AMB. Fond CL, šk. 427, č. 329, šk. 428, č. 348, šk. 432, č. 89.

⁵⁶ MNL – OL, C 60, cs. 116, 17881, ad Nrum 30898.

⁵⁷ FÜLÖP, Géza. *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* [online]. 1978 [cit. 2025-04-30]. Dostupné z: <http://mek.niif.hu/01600/01608/01608.htm>

⁵⁸ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 3, 11. 1. 1811, s. 32: Bey Joseph Landes, Buchhändler in Pressburg am Hauptplatz nächst der Grünstübel-Gasse in Herrn Katl Schnellers Hause Nro 5. ist zu haben: ... V tomto roku inzeroval pravidelne.

⁵⁹ KOLLÁROVÁ, odk. 36, s. s. 487-491. Nariadenie miestodržiteľstva o tom, že tieto požičovne sa nesmú zmeniť na čítárne a čitateľské zhromaždenia, teda na miesta združovania rozpráv, ako to

nú podľa princípov novej právnej úpravy. Nachádzala sa rovnako na Hlavnom námestí v budove vo vlastníctve Imricha Eszterházyho.⁶⁰ O jeho čitárni veľa nevieme, no stručnú správu o nej prináša Paul Ballus na začiatku 20. rokov 19. storočia.⁶¹ Pravidelne inzeroval na stránkach *Intelligenzblatt* a neraz bol označený ako kontaktný na výber prenumeračných poplatkov. Pravidelne vydával aj katalógy svojej ponuky.⁶² V cenzorských prameňoch sa zachovala správa súvisiaca s kontrolou ponuky jeho čitárne z roku 1814. Keď chcel do nej pridať knihy získané z viedenských a peštianskych kníhkupectiev, cenzor ich označil za zakázané a nepovolili mu to.⁶³

Ephraim Löwy

Ďalším neznámym kníhkupeckým subjektom, ktorý sa vynoril z cenzorských prameňov, je Ephraim Löwy. V januári 1813 zadržali a skonfiškovali zásielku náboženských kníh určených pre židovských obyvateľov. Z veľkej tlačiarne hebraik vo falckom Sulzbachu ju poslali bratislavskému obchodníkovi Ephraimovi Löwymu. Okamžite urobili prehliadku jeho kníhkupectva a zadržali ďalšie knihy. Uhorská kancelária nariadila urobiť kontroly obchodníkov s hebrejskými knihami aj v Budíne a Pešti. V tom čase pravdepodobne bežná zásielka modlitebných kníh, starozákonných a talmudických textov vyvolávala veľký rozruch a vyšetrovanie, dokonca návrh pečiatkovať hebrejské knihy na tridsiatkových staniaciach, aby bolo možné odlíšiť nerevidované výtlačky, a takto kontrolovať ich obeh v krajine.⁶⁴ Dnes nevieme celkom dobre vysvetliť, prečo. K Löwyho zásielke sa mal vyjadriť cenzor hebrejských kníh, Johann Nepomuk Alber. Nadriadených upozornil na to, že knihy s týmto obsahom, ak sú vytlačené vo Viedni, dostanú povolenie cenzúrnej komisie. Tieto sú zakázané len preto, že neboli vytlačené na území monarchie, teda na základe zákazu dovozu hebrejských kníh.⁶⁵ Obchodníka sa zastal aj bratislavský študijný riaditeľ, Jozef Szapáry. Löwy mu poslal svoje stanovisko, lepšie povedané, prosbu. Vysvetlil, že štyridsať rokov čestne obchoduje a tieto obchody sú prostriedkom jeho obživy. Skonfiškovaný tovar v skutočnosti nedoviezol – buď ho kúpil na licitáciách po pozostalých, doviezol zo skladu v Eisenstadte, alebo ich získal od privilegovaných viedenských kníhkupcov. Nevie, teda, ako sa previnil. Aj na posledných peštianskych trhoch mu zhabali knihy bez toho, aby v nich našli niečo podozrivé. Tento postup úradov ho ruine.⁶⁶ V júni 1813 však Uhorská kancelária po-

bolo v prípade čitární v 80. a 90. rokoch 18. storočia, za čo bolo zodpovedné mesto: AMB. Fond CL, šk. 472, č. 152.

⁶⁰ *Intelligenzblatt für Ungarn*, č. 43, 27. 11, 1812, s. 641: In der Joseph Landes'schen Buchhandlung und Leihe-Bibliothek, am Hauptplatze neben dem Consilii-Gebäude, im Graf Emerich Eszterházy'schen Hause Nro. 4. der Hauptwache gegenüber, ...

⁶¹ BALLUS, Paul von. *Presburg und seine Umgebungen*. Presburg: Schwaiger und Landes, 1823, s. 160. Máme tiež správu o zložení povinnej kaucie pri jej zakladaní: AMB, CL, šk. 473, fasc. 8, č. 320 1811, šk. 471 1811, č. 85.

⁶² Exempláre zachované v Országos Széchényi könyvtár: [online]. 2025 [cit. 2025-04-30]. Dostupné z: <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3875761>.

⁶³ MNL – OL, C 60, cs. 115, 6564.

⁶⁴ MNL – OL, C 60, cs. 114, 2835, 4584, 5163

⁶⁵ MNL – OL, C 60, cs. 114, 11264, 13263.

⁶⁶ MNL – OL, C 60, cs. 114, 13263.

tvrdila svoje rozhodnutie – dovoz kníh zo Sulzbachu je porušením nariadení a vinníka majú exemplárne potrestať.⁶⁷

Cenzor verzus kníhkupci

Už na konci 90. rokov prestali kníhtlačiari a kníhkupci pôsobiť ako pasívne obeť dozornej legislatívy. Množili sa žiadosti o kompenzácie a náhrady škôd pri akejkoľvek možnosti dokázať, že cenzor urobil chybu. V istých prípadoch bola kompenzácia aj vyplatená. Podobnú reakciu vyvolalo aj zatvorenie čítární. Štát, hoci nerád, musel po recenzúrnej akcii priznať kompenzácie.

V roku 1798 do úradu lokálneho akademického revízora v Bratislave nastúpil kaplán z Herceghútu, Dominik Szathmáry. Jeho pôsobenie v tomto úrade má veľkú výpovednú hodnotu pre poznanie atmosféry, v ktorej kníhkupci pracovali, systému práce a argumentácie cenzorov, ale aj osobností vykonávateľov dozoru. Szathmáry už v januári 1799 žiadal doplniť úrad o pomocníka. Bratislavu opísal ako regionálnu kníhkupeckú križovatku. Okrem toho, že tu pôsobí päť kníhkupcov, prúdi cez ňu aj tovar z iných častí Uhorska, vrátane Chorvátska a Sedmohradska. Takto na tridsiatkovej stanici zachytia – a následne je potrebné prezrieť – (pravdepodobne ročne) 18 000 kníh. Túto záťaž bez pomocníkov nie je schopný zvládnuť. Navrhol tiež, aby si obchodníci sami spisovali zoznamy dovezených titulov a poskytovali ich úradu. Predišlo sa aj rôznym pokusom doviesť knihy zakázané alebo nerevidované vo Viedni.⁶⁸

V júni 1802 napísal ďalšiu žiadosť o personálne rozšírenie úradu. Argumentoval podrobným a miestami až afektívnym opisom svojich povinností. S istým odstupom môže byť jeho výklad zdrojom vnímania kníhkupeckého a vydavateľského života, jeho sietí a ruchu. Cenzor tvrdil, že aktuálne je jeho záťaž taká, že nemôže neskolabovať. Okrem diel, ktoré si nosí do vlasti mládež augsburského a helvétskeho vyznania vracajúca sa zo štúdií, bratislavskí kníhkupci importujú ročne okolo 30 000 kníh, čo podložil vyhlásením tridsiatkovej stanice. Aprobovanie rukopisov predstavuje rovnako nemalú záťaž: prúdia k nemu práce profesorov z Nitry, Trnavy, Györu a niekedy aj z Debrecína, a to najmä preto, že v Bratislave sú štyri – v celom Uhorsku veľmi dobre známe – tlačiarne. A tie prispievajú ku kumulovaniu rukopisov prichádzajúcich z rôznych častí kráľovstva.⁶⁹

Zachované pramene odhaľujú, že napriek opisovanej priveľkej záťaži, Szathmáry často robil akúsi nadprácu v podobe zákazov nad rámec platných predpisov. V roku 1800 sa „prevalil“ neadekvátny zákaz almanachu a pokračoval žiadosťou bratislavského tlačiaru, Jána Nepomuka Schaufa, o refundáciu škody.⁷⁰ Na cenzora sa sťažoval študent nespravodlivo zbavený dovezených kníh,⁷¹ a nespokojnosť s jeho postupmi prejavovali aj kníhkupci.⁷²

A pravdepodobne aj konfiškácie v roku 1802, ale zrejme aj ďalšie okolnosti, o ktorých nemáme vedomosti, prispeli k tomu, že bratislavskí kníhkupci sa rozhodli na neho

⁶⁷ MNL – OL, C 60, cs. 114, 16460

⁶⁸ MNL – OL, C 60, cs. 94, 4361.

⁶⁹ MNL – OL, C 60, cs. 100, 15501.

⁷⁰ MNL – OL, C 60, cs. 98, 11358.

⁷¹ MNL – OL, C 60, cs. 100, 13466.

⁷² MNL – OL, C 60, cs. 100, 17714.

sťažovať spoločne. Text ich sťažnosti sa síce nezachoval, ale zo stanoviska miestodržiteľstva sa dozvedáme, že v podstate žiadali, aby sa s nimi zaobchádzalo rovnako, ako s peštianskymi alebo viedenskými kníhkupcami a predmetom ich sťažnosti boli pravdepodobne podmienky obchodu s antikvárnymi knihami. Szathmáryho obsiahla reakcia vnáša trochu svetla do obsahu tejto sťažnosti. Kníhkupci žijú nielen z lokálneho predaja, ale aj z toho, že prevádzajú tovar do rôznych častí kráľovstva a mimo neho. Je však veľmi nebezpečné, že unikajú nariadeniam, ktoré majú zabrániť úpadku mravov a cirkevnej náuky, a predovšetkým to je následkom predaja antikvárných kníh. Nikdy podľa neho nekolovalo tolko diel znesväcujúcich kráľovstvo a náboženstvo pod rúskom dobra. Antikvárný predaj kníh obnovuje cirkulovanie nebezpečných myšlienok, a to obzvlášť v Bratislave, kde sa takéto knihy úplne slobodne nakupujú a predávajú. Sú súčasťou súkromných knižníc a do tohto súkromného vlastníctva nemôže revízor nijako vstúpiť. Jediný spôsob, ako docieľiť kontrolu, by bolo pridelenie jedného revízora každému antikvárovi, čo však nie je uskutočniteľné, takže nebezpečné knihy ohrozujú mládež a kráľovstvo a živia revolučné myšlienky. Antikvárný obchod prekvitá vo Viedni, v Pešti a v Budíne a všetky knihy tu zakúpené musia ako predmet zahraničného obchodu podstúpiť (ďalšiu) revíziu. Z toho môžeme dedukovať obsah alebo aspoň časť sťažnosti: antikvárný tovar, už raz revidovaný vo Viedni alebo v Pešti, nemohli bez cenzorskej kontroly predávať v Bratislave. Szathmáry nezabudol upozorniť ani na to, že sa nedodržiava nariadenie o revízii súpisov knižných pozostalostí pred ich licitáciou.⁷³ V roku 1802 podľa správy tridsiatkovej stanice a vyjadrenia cenzora previezli kníhkupci cez bratislavskú colnicu približne 30 000 kníh.⁷⁴ Bolo v silách jedného revízora takéto množstvo skontrolovať? Skôr sa zdá, že nie a Szathmáry sa na podmienky práce neraz sťažoval.

V roku 1811 sa kníhkupci na revízora opäť sťažovali. Sťažnosť opäť nemáme k dispozícii, ale zo správy uhorskej kancelárie vyplýva, že tentokrát bola predmetom sťažnosti jeho nekompetentnosť. Údajne vôbec nemá prehľad v nemeckej literatúre a kníhkupci, ak chcú previezť zakázané nemecké knihy, prevádzajú ich označené ako cirkevné dejiny. Takže sa ukazuje, že knihy riadne neprezerá, nevenuje pozornosť konvolútom, a takto je možné pod titulom „cirkevné dejiny“ importovať zakázané diela.⁷⁵

⁷³ MNL – OL, C 60, cs. 100, 17714, 27609.

⁷⁴ MNL – OL, C 60, cs. 100, 14696.

⁷⁵ MNL – OL, C 60, cs. 112, 16249.

Záver

Knižný trh na sledovanom území a v sledovanom období formovalo množstvo faktorov. Predovšetkým išlo o obdobie revolúcie a koalíčných vojen, komplikovanej politickej, ekonomickej a sociálnej situácie. Podľa vyjadrení cenzora dovoz stále stúpал. V roku 1802 predstavoval takmer násobok stavu z roku 1798. Nevieme, ako sa situácia vyvíjala ďalej.

Financovanie vojen prinieslo infláciu a hospodársku stagnáciu vrcholiacu menovou krízou a štátnym bankrotom v roku 1811. Obyvateľstvo prišlo približne o 80 % hodnoty svojich úspor. Významne schudobnelo nielen vidiecke obyvateľstvo, ale nižšiu kúpnu silu mali v tomto období zjavne aj mestá. To muselo poznačiť aj obchodnú bilanciu kníhkupectiev. Hoci nemáme k dispozícii nijaké pramene účtovného charakteru a iné stopy, či autentické vyjadrenia, môžeme to považovať za vcelku nespochybniteľné.

Po období rozvoja vyvolanom jozefínskou dereguláciou nastúpilo obdobie útlmu, zapríčinené nielen celkovými hospodárskymi podmienkami, ale aj legislatívnymi zmenami a neustálou potrebou štátu kontrolovať, či dokonca formovať čitateľské záujmy obyvateľstva. To vyvrcholilo tzv. recenzúrnou akciou v roku 1803.

V sledovanom období na bratislavskom území pôsobilo spolu deväť subjektov, ktoré môžeme označiť ako kníhkupectvo alebo obchod s umením (obrazmi, hudobníkmi) a knihami. Výskum inzercie od 90. rokov 18. storočia ukázal, že dochádzalo k postupnej premene sortimentu. Namiesto klasickej kníhkupeckej a antikvárnej ponuky sa v inzercii stále viac dostával do popredia nekníhkupecký tovar – príležitostný triviálny papiernický sortiment, lieky určené na domácu liečbu, kozmetika a potravinársky tovar (čokoláda) a tento trend možno pozorovať aj u iných kníhkupcov na území Slovenska a v Európe.⁷⁶ Nemožno si nevšimnúť, že kníhkupci na tlak reagovali protitlakom, a to nielen v podobe utajovacích opatrení, ako v predchádzajúcom období, ale aj požiadavkami na náhradu škôd spôsobených reatroaktivitou recenzúry alebo nesprávnymi postupmi cenzorov.

Možnosť oživiť podnikanie čítárňami, hoci v principiálne iných podmienkach, ako pred rokom 1800, nezostala nevyužitá. V Bratislave sa jej chopil Jozef Landes, no o prevádzke čítárne nemáme zatiaľ nijaké podrobnejšie správy.

⁷⁶ Tendencia kníhkupectiev (Sortimentsbuchhandlungen) k aglomerácii rôznych obchodných odvetví: JÄGER, Georg a Jörg SCHÖNERT. Die Leihbibliothek als literarische Institution im 18. und 19. Jahrhundert — ein Problemaufriß. In: JÄGER, G. a J. SCHÖNERT, eds. *Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert. Organisationsformen, Bestände und Publikum* [online]. Hamburg: Hauswedell & Co., 1980, s. 8. Pozri aj: KOLLÁROVÁ, odk. 4.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Archívne pramene

Archív mesta Bratislavy, Fond CL.

Štátny archív v Nitre, Fond Prievidzskí
piaristi.

Magyar Némzeti Léveltár – Országos levéltár,
Fond C 60

Publikované pramene

BALLUS, Paul von. *Presburg und seine Umgebungen*. Presburg: Schwaiger und Landes, 1823.

Intelligenzblatt für Ungarn [online]. [cit. 2025-04-30]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/d/periodical/uuid:1a-259ce3-e67f-45a0-b923-c1503070cbc8>

KROPATSCHEK, Joseph. *Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichen Regierung des Kaisers Franz des Zweyten ...* Bd. 21. Wien: Möhle, [1806].

Öndregé Sswaygera, ... gsau následugicý Slowen-ské knihy k dostánj...[b. m.]: [b. t.], 1814.

Pressburger Zeitung [online]. [cit. 2025-04-30]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/d/periodical/uuid:1ec30e40-d452-111de-8dc5-000d606f5dc6>

Verzeichniss der Bücher, welche bey Andreas Schwaiger ... zu haben sind. [b. m.]: [b. t.], Im November 1814.

Literatúra

AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, Miriam a Petronela KRIŽANOVÁ. *Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky na prelome 18. a 19. storočia*. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2021, s. 85-99. ISSN 1337-0723

BACHLEITNER, Norbert. *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2017. ISBN 978-3-205-20502-9

BULKOVÁ, Petronela. *Kníhkupecká profesia očami súdobých svedectiev a legislatívy: Nariadenie pre kníhkupcov v Uhorsku (1772)*. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2011, s. 11-23. ISSN 1337-0723

V. ECSEDY, Judit. *Schauff pozsonyi könyvkia-dó kétnyelvű hirdetése (1790)*. In: NYERGES, Judit, Attila VERÓK a Edina ZVARA, eds. *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest: Kosuth Kiadó, 2016, s. 170-173. ISBN 978-963-09-8702-8

FÜLÖP, Géza. *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* [online]. 1978 [cit. 2025-04-30]. Dostupné na: <http://mek.niif.hu/01600/01608/01608.htm>

HOLANOVÁ, Emília. *Vydavateľsko-kníhkupecké ponukové katalógy bratislavských kníhkupcov Dolla a Schwaigera 18. a začiatku 19. storočia*. In: *Kniha '87*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 60-75. ISSN 1336-5436

HORVÁTH, Pavel. *Nakladateľská činnosť bratislavských knižárov v rokoch 1670 – 1770*. In: *Kniha '93 – '94*. Martin: Matica slovenská 1996, s. 53-63. ISSN 1336-5436

- JÄGER, Georg a Jörg SCHÖNERT. Die Leihbibliothek als literarische Institution im 18. und 19. Jahrhundert — ein Problemaufriß. In: JÄGER, G. a J. SCHÖNERT, eds. *Die Leihbibliothek als Institution des literarischen Lebens im 18. und 19. Jahrhundert. Organisationsformen, Bestände und Publikum* [online]. Hamburg: Hauswedell & Co., 1980. ISBN 3-7762-0200-9
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatel'ia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2013. ISBN 978-80-85501-57-5
- KOLLÁROVÁ, Ivona. Inštitucionalizácia a disciplinizácia čítajúcej verejnosti. In: KOVÁČ, Dušan, Eva KOWALSKÁ a Peter ŠOLTÉS, eds. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015, s. 469-496. ISBN 978-80-224-1478-4
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Tajne: Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1780 – 1799)*. Bratislava: Veda, 2020. ISBN 978-80-224-1822-5
- KOLLÁROVÁ, Ivona. Verejné čítárne ako priestor rozširovania nebezpečnej lektúry na konci 18. storočia: Stratégie aktérov v podmienkach dozoru. In: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. et al. *V supermarketoch dejín: podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: Veda, 2021, s. 393-409. ISBN 978-80-224-1897-3
- KOLLÁROVÁ, Ivona. Sondy a úvahy o premenách knižného trhu na prelome 18. a 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. 2023, s. 11-29. ISSN 1337-0723
- MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974.
- SCHEMBOR, Friedrich Wilhelm. *Meinungsbeeinflussung durch Zensur und Druckförderung in der Napoleonischen Zeit: Eine Dokumentation auf Grund der Akten der Obersten Polizei- und Zensurhofstelle*. Wien: [s. e.], 2010.
- SZÓRÁDOVÁ, E. Klavírna kultúra v Bratislave v rokoch 1770 – 1830 (II). In: *Musikologica Slovaca*. 6 (32), 2015, s. 165-221. ISSN 1338-2594

doc. Mgr. Ivona Kollárová, PhD.

Ústredná knižnica SAV, v. v. i.,
Klemensova 19, 814 67 Bratislava
e-mail: Ivona.Kollarova@savba.sk

Venuje sa ochrane a sprístupňovaniu historických knižničných fondov a výskumu v oblasti dejín typografického média, cenzúry a adaptácie nekonformných ideí v období neskorého osvietenstva.